

אנתרופולוגיה ונציונלסוציליזם

בשנות ה-20 של המאה התעוררה שאיפתם העזה של אנתרופולוגים ו'תברואני גזע' להגשים במציאות את תפיסותיהם בתחום האוכלוסייה. האנתרופולוגים הגרמנים מצאו, שמשטר הרפובליקה של ויימר אינו רוצה לתרגם את תפיסותיהם למדיניות ממשלתית או שאינו מסוגל לכך, והם קיוו שהיטלר יסלול את הדרך להוצאת תוכניותיהם לפועל.

רצונם של האנתרופולוגים לפעולה נבע לא רק ממניעי אבגיניקה (Rassenhygiene) בלבד, אלא אף מצרכים יומיומיים. כך, למשל, רצו בתי-המשפט לבסס את החלטותיהם המשפטיות בקביעת אבהות על עדות אמינה. מצד שני לא יכלו האנתרופולוגים להשלים עם חוסר האפשרות להכליל קבוצה גדולה של בני-אדם במדיניות של תכנון אוכלוסייה בריאה, בגלל העדר מידע על ערכם הגנטי מחמת הספק באשר לזהות אבותיהם.

ב-1926 ערך אוטו רשה, ראש המכון לאנתרופולוגיה בווינה, את הדין-וחשבון הגנטי הראשון המנסה למצוא דרך לקביעת אבהות שנויה במחלוקת. ב-1928 ערך אוטמר פון פרשור את הדין-וחשבון הגנטי הראשון שלו במכון הקיסר וילהלם לאנתרופולוגיה, לגנטיקה ולאבגיניקה. עבודתו של פון פרשור נערכה בלי כל קשר לעבודתו של רשה בווינה.

שתי העבודות נעשו על-פי ניתוח הדמיון בפנוטיפים (המאפיינים הנראים לעין). נבדקו 120-130 תווי-פנים וגוף של האם, הילוד והגבר שנטען שהוא האב, כגון מאפייני האוזן, האף, העיניים, השיער, הראש וטביעות האצבעות. אחרי שנקבעו כל פרטי הדמיון שבין האם לילוד ניסו האנתרופולוגים לאבחן מאפיינים רבים ככל האפשר בין הילוד ובין הגבר שנטען שהוא האב. כל דין-וחשבון סוכם בתוצאה סופית, והיא דורגה על-פי מידת הסתברותה.

במהרה קיבלו בתי-המשפט באוסטריה את הדינים-וחשבונות הללו. ב-1931 הכריז בית-המשפט העליון בווינה, שבכל דיון משפטי בשאלת האבהות של ילוד יש לחייב עריכת בדיקת גנטית. ואולם, בגרמניה התייחסו בתי-המשפט בספקנות לשיטת ההוכחה החדשה.

רק בהדרגה התקבלה בציבור בגרמניה השיטה החדשה, והתקבלותה היתה קשורה קשר הדוק למדיניות האנטישמית של הנאצים. בעקבות החוק ל'שיקום פקידות הציבור המקצועית' מיום 7 באפריל 1933 (ראה חקיקה אנטי-יהודית) סולקו היהודים שעבדו במשרדי השלטון. הדבר הצריך הגדרה רשמית של מיהו יהודי, ועל-פי קביעתה הסופית ביום 14 בנובמבר

1935 נחשב ליהודי כל אדם שלפחות שלושה מארבעת הורי הוריו היו 'יהודים לחלוטין' (Voljuden). מי שאחד או שניים מהורי הוריו היו יהודים נחשב ל'בן תערובת' (מישלינגה). בשנים שאחר-כך נחקקו חוקים מיוחדים שהגבילו בשיטתיות את היהודים בחברה ובעבודה וכמעט בכל מקום נדרש אדם להוכיח את היותו 'ארי' (Ariernachweis).

החקיקה נגד היהודים עוררה את שאלת קביעת המוצא הגזעי. לרוב השתמשו לצורך זה במסמכי המשפחה, ואולם, היו מקרים שבהם לא נמצאו מסמכים כאלה. הוכחת המוצא היתה חשובה לשלטונות בעיקר כאשר היה חשד שאדם כלשהו היה לו מוצא יהודי, וצריך היה

לקבוע אם הוא 'יהודי לרביע', 'יהודי למחצה' או 'יהודי שלם'. המישלינגה, שהאומדנים הרשמיים על מספרם נעו בין 115,000 ל- 750,000, עמדו אפוא במרכז עבודתו של 'משרד הרייך לקשרי משפחה' (Reichssippenamt), שהוקם בעקבות חקיקת חוק השירות הציבורי ב- 1933, כדי לקבוע את המוצא ה'ארי' במקרים שנויים במחלוקת.

רק 'משרד הרייך לקשרי משפחה' הוסמך לקבוע את המוצא ה'ארי' ולאשרו במסמך מיוחד, 'תעודת מוצא ארי' (Abstammungsbescheid). ה'משרד לקשרי המשפחה' היה מנסה תחילה לקבוע גניאלוגיה שלמה על-סמך תעודות ומסמכים הנוגעים לנבדק. ואולם, שיטה כזאת לא היתה מצליחה במקרים שבהם חסרות היו תעודות לידה או נישואין, לרוב במקרים של אותם שנולדו מחוץ לנישואין. במקרים כאלה היה ה'משרד לקשרי משפחה' רשאי להסתמך על 'דינים-וחשבונות גנטיים וגזעיים' באשר ל'סיווג הגזעי של אדם פרטי'. בבדיקות האנתרופולוגיות נעזרו אפוא רק כמוצא אחרון כבסיס ל'תעודת מוצא ארי', נוסף על העדויות הגניאלוגיות שנבדקו לפני-כן.

כתוצאה מהמטרה החדשה שלשמה נועד הפך הדין-וחשבון הגנטי בקשר לאבהות שנויה במחלוקת ל'דין-וחשבון גנטי וגזעי'. השיטה המדעית שביסודו לא שונתה: מציאת האב הביולוגי על-ידי מאפיינים גנטיים. ואולם, חלו שינויים בדין-וחשבון. ראשית, המטרה שונתה, ושוב לא היתה, כבעבר, הרצון לאחד את הילוד עם האב המוליד כדי לסייע לקשירת קשרים רגשיים בין השניים או כדי להבטיח את זכויות הילוד. המטרה החדשה היתה למצוא האם הצאצא שייך מבחינה גזעית לעם הגרמני, כדי לקבוע אם יש להעניק לו זכויות אישיות וחירויות. לצרכיו האישיים של הצאצא לא היתה חשיבות. שנית, השינוי במטרת הבדיקה פגע בשיטת הבדיקה: עניינה לא היה במציאת זהותו של אבי הילוד אלא בילוד עצמו, כלומר, עניינה היה לקבוע אם הוא ממוצא יהודי או גרמני. שלישית, במרוצת הזמן צמח מיון גזעי על-סמך מאפיינים-לכאורה, ניתוח גזעי כדי לקבוע את תווי הפנים והגוף האופייניים ליהודים, וזאת במידה רבה על-סמך אינטואיציה בלבד.

תחילה היה רק ה'משרד לקשרי המשפחה' רשאי לבדוק האם מוצאו של אדם הוא יהודי או לא-יהודי, ואולם, מראשית 1938 הותר במקרים מסויימים גם לבתי-המשפט לעשות זאת. התביעה הכללית הוסמכה לערער, 'מטעמי טובת הציבור', על חוקיותו של ילוד, אם היו חילוקי דעות באשר ל'מיונו הגזעי'. ב- 1939 הותר לכל אדם להגיש בקשה לבדיקת קרבת הדם שלו, ואפשר היה לפתוח בהליכים הדרושים אם היה יסוד סביר להניח שאביו החוקי אינו אביו הביולוגי. 'דינים וחשבונות גנטיים וגזעיים' היו להוכחה בעלת ערך רב מאוד, ולפיכך גדלה תמיד הדרישה להם.

הבדיקות הגנטיות והגזעיות לא נערכו ב'משרד לקשרי המשפחה' אלא אך ורק במוסדות מוכרים, לרוב מוסדות אוניברסיטאיים, שמנהליהם מונו מטעם משרד הפנים של הרייך כמומחים רשמיים. ב- 27 במרס 1936 פירסם משרד הפנים את שמותיהם של תשעה

מוסדות שהוענקה להם הכרה לכך, רובם מוסדות לאנתרופולוגיה ומיעוטם לגנטיקה ולבריאות הגזע. ב-1943 כללה רשימת המוסמכים להנפיק 'דינים-חשובות גנטיים וגזעיים' 22 מוסדות ו-12 מומחים פרטיים. המוסדות לא חוייבו מטעם השלטונות לקבל דינים-חשובות ממומחים פרטיים. המוסדות האלה היו:

ברלין, מכון הקיסר וילהלם לאנתרופולוגיה; פרופסור אוטמר פון פרשויר (לפני 1942 – פרופסור אויגן פישר)

ברלין, המכון לביולוגיה גזעית; פרופסור וולפגנג אבל

ברלין, מכון האוניברסיטה להיגיינה של הגזע; פרופסור פריץ לנץ

ברלין, המחלקה לפתולוגיה תורשתית בקליניקה הרפואית הראשונה של בית-החולים שריטה (CHARITÉ); פרופסור פרידריך קורציוס

ברסלאו, מכון האוניברסיטה לאנתרופולוגיה, פרופסור אגון פריהר פון אייקשטט

קלן, מכון האוניברסיטה לביולוגיית התורשה ולהיגיינה של הגזע; פרופסור פרדיננד קלאוסן

פרנקפורט, מכון האוניברסיטה לביולוגיית התורשה ולהיגיינה של הגזע; פרופסור היינריך וילהלם קרנץ

גיסן (Giessen), המכון לטיפוח התורשה והגזע; פרופסור הרמן בם

גרייפסוולד (Greifswald), המכון ללימודי תורשת האדם ואבגיניקה; דוקטור פריץ שטייניגר

אינסברוק (Innsbruck), מכון האוניברסיטה לתורשה ולביולוגיית הגזע; פרופסור פרידריך שטומפל

קיל (Kiel), מכון האוניברסיטה לאנתרופולוגיה; פרופסור הנס ויינרט

קניגסברג (Königsberg), מכון האוניברסיטה לביולוגיית הגזע; דוקטור ברנהרד דויס

ליפציג, מכון האוניברסיטה לגזע ולאנתולוגיה; פרופסור אוטו רשה

מינכן, מכון האוניברסיטה לאנתרופולוגיה; פרופסור תיאודור מוליסון

פראג, מכון אוניברסיטת קרל הגרמנית לתורשה ולהיגיינה של הגזע; פרופסור קרל תומס

פראג, הקתדרה והמכון לידע הגזע באוניברסיטת קרל הגרמנית; פרופסור ברונו שולץ

שטרסבורג, מכון אוניברסיטת הרייך לביולוגיית הגזע; פרופסור וולפגנג לימן

טיבינגן, מכון האוניברסיטה לביולוגיית הגזע; פרופסור וילהלם גיזלר

וינה, מכון האוניברסיטה לאנתרופולוגיה; דוקטור קרל טופה

וינה, מכון האוניברסיטה לביולוגיית הגזע; פרופסור לותר לפלר

וימר, מחלקת מדינת תורינגיה לידע הגזע; פרופסור קרל אסטל

וירצבורג, מכון האוניברסיטה לביולוגיית הגזע; פרופסור גינתר יוסט

כאמור, היו גם מומחים פרטיים שהוסמכו להנפיק 'דינים-חשובות גנטיים גזעיים', וביניהם:

דוקטור ריכרד גינתר, וינה

פרופסור מיכאל הש, אוצר המחלקה לאנתרופולוגיה במוזיאון המדינה לזואולוגיה ולאתנולוגיה, דרזדן

פרופסור פרידריך קייטר, ממכון האוניברסיטה לביולוגיית הגזע בוירצבורג
דוקטור ורנר פנדל, וינה

דוקטור הלה פש, זלצבורג

פרופסור רודולף פולנד, מנהל מכון האוניברסיטה ללימודי התורשה ולהיגינת הגזע, גרץ

פרופסור אנדריאס פרטיה, מכון האוניברסיטה לאנטומיה, ארלנגן

פרופסור ארנסט רודנוולט, מנהל המכון להיגינה, היידלברג

דוקטור יוהנס שאובלה, ראש המחלקה לתורשה ולידע הגזע במכון לאנטומיה, פרייבורג

דוקטור יוזף וסטל, אוצר המחלקה לאנתרופולוגיה במוזיאון הטבע, וינה

אחרי חמש שנות עיסוק במלאכתם, ובעקבות התקנות החדשות של השלטונות ב-1938 וב-1939, החליטו אנתרופולוגים ואנשים העוסקים ב'היגינה של הגזע' לערוך ועידה. ועידתם נערכה ב-23 במרס 1939 במכון לאנתרופולוגיה באוניברסיטת מינכן בראשותו של אוטו רשה. רוב המומחים הבכירים ועוזריהם השתתפו בוועידה, והיו בה הן חילופי ניסיון והן חילופי השקפות.

רשה דיבר הן כמומחה המדווח על עבודתו והן כדובר 'לשכת המפלגה הנאצית למדיניות הגזע' (Rassenpolitisches amt der Nsdap), והבהיר ברור מאוד את מטרת ה'דינים-וחשבונות הגנטיים הגזעיים': 'רק בשיטה ההיא אפשר יהיה לאבחן את התייחסויות המוצא והקרבה ולמנוע חדירת דם זר ומחלות תורשתיות אל תוך המשפחה... הסכנה שבחדירת גגימה תורשתית וחלחול דם זר גדולה במיוחד אצל אותם שנולדו מחוץ לנישואין. ידוע שהיהודים, למשל, הולידו מחוץ לנישואין בני תערובת (מישלינגה) רבים'.

פרעות 9-10 בנובמבר 1938 ('ליל הבדולח') לא גרמו להם לאנתרופולוגים ולעוסקים ב-'היגינה של הגזע' להימנע משימוש בענפי המדע שלהם למטרת קביעת הסלקציה של יהודים. מספר ה'דינים-וחשבונות הגנטיים והגזעיים' גדל בהתמדה. כך, למשל, בשנים 1935/6 – 1937/8 שלחה הפוליקליניקה לגנטיקה ולהיגינה על הגזע בברלין – שרלוטנבורג 52 דינים-וחשבונות בשנה, אך ב-1938/9 גדל מספרם ל-142, וב-1939-40 – ל-314. לגבי השנים האחרונות בשלטון הנאצים אין יודעים את סך כל הדינים-וחשבונות, אך ידוע כי מיולי 1942 מסרו עשרה מתוך 20 מוסדות יותר מ-3,700 דינים-וחשבונות.

בסוף 1942 קבע 'משרד הרייך לקשרי משפחה' שמספר הבקשות לבדיקה לשם קבלת חוות-דעת מקצועית גדל מאוד, כי המבקשים רצו לקבל דירוג גזעי נוח יותר על-ידי בדיקה גנטית וגזעית. הגידול במספר המבקשים היה מניע מרכזי לכך שבהדרגה מולאה דרישת האנתרופולוגים והעוסקים בהיגינה של הגזע, שאותה העלו ב-1939, להקים מוסדות חדשים ולהרחיב את מעגל המומחים.

המומחים הסכימו לכך שבדיקות גנטיות פשוטות לצורכי קביעת אבהות שנוייה במחלוקת ישמשו גם לקביעת מוצא גזעי, ולפיכך הסכימו גם לשינוי המטרה שלה נועדו הבדיקות, דהיינו, קביעת האבהות של מי שנולד מחוץ לנישואין כדי לדעת אם הנבדק הוא יהודי או 'בן-תערובת'. האנתרופולוגים התעלמו מכך שמוצא יהודי אינו יכל להיקבע כדרך שאפשר לקבוע, למשל, מוצא נגרואידי. משום כך הוסיפו החוקים שחוקקו הנאצים את הרכיב הדתי להגדרת מיהו יהודי: יהודי הוא אדם שלפחות שלושה מארבעת הורי הוריו היו 'יהודים מלאים' – והגדרתם של אותם הורי הורים נקבעה על-פי היותם בני הדת היהודית!

האנתרופולוגים לא נתלו בעובדה ההיא כדי לכפור בעדות הגזעית כמשוללת בסיס מדעי איתן. ואולם, גם אם אפשר היה לקבוע מוצא יהודי בדרך של בדיקה גנטית, הייתה מטרת הבדיקה מוסיפה להיות בלתי מוסרית, דהיינו, עד 1941 – שלילת זכויותיו של אדם, ואחרי 1941 – חיסולו הפיסי.

בתקופת שיתוף-הפעולה של האנתרופולוגים והמומחים להיגיינה של הגזע עם המפלגה הנאצית והממשלה בקשר לסלקציה של בני-אדם על-פי גזעם, ניכרו קשיים רבים יותר מבעבר. פנייה לבית-המשפט לקבוע אם מוצאו של המבקש הוא 'ארי' או לא, עלולה הייתה לגרום לו תוצאות בלתי צפויות. הפנייה נתנה למבקש היהודי סיכוי קלוש ביותר להינצל מרדיפות, ובסופו של דבר ממוות, בעזרתה של אותה ביורוקרטיה שעסקה בהשמדת יהודים. גדל והלך מספר היהודים שטענו שאין הם צאצאי אבותיהם החוקיים, ותכופות אף אבותיהם האמיתיים, הביולוגיים, אלא צאצאי יחסים שמחוץ לנישואין עם אבות בעלי 'דם גרמני', וזאת כדי שיסווגו אותם כ'ארים' אם היו מסווגים כ-'בני-תערובת' או כ-'בני תערובת' אם היו מסווגים כ-'יהודים מלאים'.

פעמים שיהודים ו-'בני תערובת', במצבם הנואש, ניסו לרמות את השלטונות. כך, למשל, הצליח הסופר רולף איטליאנדר להסתיר את מוצאם היהודי של הורי אביו. תחילה הצהיר איטליאנדר שסבו היה צאצא שנולד מחוץ לנישואין לאנגלי. אחר-כך מצא איטליאנדר בחנות גרוטאות בברלין צילום של איש בעל חזות 'ארית', טבל את הצילום במים, מרח עליו אפר סיגריות כדי להוסיף לתמונה פאטינה של עתיקות והגיש את התמונה כתמונת סבו. נוסף על כך השמיד איטליאנדר את דף הרישום של אם אביו היהודיה ממשרד הרישום בדיסלדורף, על-ידי זה שתלש את הדף ובלע אותו. ולבסוף באה סבתו ואישרה שבעלה היה צאצא שנולד מחוץ לנישואין למלח אנגלי. בכך הציל איטליאנדר את עצמו ועוד 40 מבני משפחתו מרעה גדולה.

השלטונות ידעו על כך שיהודים מנסים להתיר את מוצאם על-ידי ניצול האפשרויות החוקיות החדשות, וזאת כדי להגדיל את סיכויי הישרדותם. מפברואר 1943 ניסה אפוא משרד המשפטים של הרייך לצמצם את סמכות בתי-המשפט בתחום ההוא. משרד המשפטים ומשרד הפנים ניסו שניהם לכפות על העוסקים בהליכים הללו את הקו האנטישמי המחמיר

יותר של המפלגה. המומחים רודולף פולנד, קרל טופה ויוזף וסטל עוררו עליהם את חמת השלטונות בשל הדינים-וחשבונות שהגישו לטובת יהודים. משעה שהמומחים קיבלו עדויות מפוקפקות מבחינה מדעית, כגון צילומים שהצהיבו, כדי לקבוע את מוצאו של אדם, שוב לא היו מניפולציות אפשרות רחוקה. כך תמרנו האנתרופולוגים והמומחים להיגיינה של הגזע את עצמם לכלל דילמה: אותם שמטעמים אנושיים עשו מניפולציה בעובדות היו, מבחינה רשמית, מוליכי שולל ולא דוברי אמת, אף שמבחינה מוסרית צדקו, ואילו אום שעשו את מלאכתם כהלכתה, מבלי להטות את העובדות, היו, למצער מ-1941, מסייעים לרצח.